BORZSÁK ISTVÁN

A KOSÁRHORDÓ CONSTANTINUS

A Világtörténet 1996. tavaszi–nyári számában derék összefoglalást olvashattunk ,,A kora középkori pápaság eszmetörténetének egyik legfontosabb forrásáról, a constantinusi adománylevélről" (Piti Ferenc tollából: 21–35. l.; rövidre fogott irodalomjegyzék a 29. lapon). A néhány lapos ismertetés szerzője nyilván nem térhetett ki a *Donatio Constantini*-hoz fűződő tengernyi probléma tüzetes megtárgyalására – maga az összefoglalás is érdemes munka –, az alábbiakban mi is a hírhedett dokumentum *egyetlen* mondatát próbáljuk teljesebb összefüggésében megvilágítani.

Az adománylevél 13. fejezetében (C. Mirbt kiadása szerint: Quellen zur Geschichte des Papsttums[2], p. 39.) a következőket olvassuk: ,,*Nosse volumus omnem populum universarum gentium ac nationum per totum orbem terrarum construxisse nos intro palatium nostrum Lateranense... salvatori nostro Jesu Christo ecclesiam a fundamentis cum baptisterio, et duodecim nos sciatis de eius fundamentis secundum numerum duodecim apostolorum cofinos terra onustatos propriis asportasse humeris...*" Piti Ferenc a fordításához fűzött jegyzetben (35, 13) megemlíti, hogy ,,a kosárhordás... a Szilveszter-legendában már szereplő, onnan átvett elem". Valóban, B. Mombritius Sanctuariumában (Sanctuarium seu vitae sanctorum, II[2] p. 513) is ugyanez olvasható, csak némileg részletezőbben: (Constantinus a leprától való csodás megtisztulás után) *exuens se chlamydem et accipiens bidentem* (kapát ragadva) *terram primus*[1] *aperuit ad fundamentum basilicae construendum, dehinc in numero duodecim apostolorum duodecim cophinos plenos suis humeris superpositos baiulavit de eodem loco, ubi fundamentum basilicae apostolis debuerat fundare.* Az eltérésről G. Laehr (Die Konstantinische Schenkung in der abendländischen Literatur des Mittelalters. 1926. p. 6., 12.) annyit ír, hogy a legendában említett templom (*basilica XII apostolorum*) helyett az adománylevélben a lateráni ,,Salvatorkirche" szerepel.

Az alapárokból kiemelt és hálás alázatossággal hordozott *tizenkét* kosárnyi föld számszerű egyezése az apostolokéval nyilvánvaló. (A 12-es szám kultikus jelentőségével sokan foglalkoztak; mi itt csak O. Weinreich ,,Zwölfgötter"-cikkére hivatkozunk: Roscher ML *s. v.* 764 skk., l. még ,,Zwölfgötter, Zwölfzahl und Zwölfstaat" c. tanulmányát: Aus Unterricht und Forschung 7 [1935] 319 skk.; továbbá H. Rengstorf: Theol. Wörterb. zum NT II 322 *s. v.* δώδεκα.) Külön lapra tartozik *az uralkodó kosárhordása*, amelynek megtárgyalásáról ebben az összefüggésben (a végeláthatatlan Constantinus-irodalomban) nincsen tudomásom.

A Szilveszter-legendának erre az elemére azért figyeltünk fel, mivel ugyanezzel a motívummal, illetve ténnyel (uralkodói gesztussal) korábban már találkoztunk, mégpedig Semiramis-dolgozatainkban, a mezopotámiai csatornaépítésekkel – mint közösségi feladattal – kapcsolatban. (Vö. Semiramis kertjeitől a Csörsz árkáig. MTA I. OK 30 [1978] 427 skk.) A sumer királyfeliratok tételei közt rendszeresen ismétlődik annak regisztrálása, hogy az illető uralkodó miféle új csatornát ásatott, hogy népe boldogságáról gondoskodjék. (Vö. Ókori keleti chrestom. 97: az uruki Lugalzaggisi ,,az országot

az öröm vizével öntözte".) Már a lagasi Ur-Nanse (Kr. e. 2500 táján) földhordó kosárral a fején van megörökítve. (L. A. Moortgat: Die Kunst des Alten Mesopotamien. 1967, 40. l.; 109. és 111. t.) A XXI. században a Gudeának álmában megjelenő látomás is ,,elébe helyezte a szent hordókosarat" (ÓKChr. 106); fel is építi a templomot, ,,hogy Lagas csatornáinak vize magasra emelkedjék, ... hogy földjei dúsan teremjenek, ... hogy a bőséges víz növelje a gabonát" (uo. 109.). *Így* ,,ásta ki" Hammurapi is ,,a nép gazdagsága" nevű csatornát (uo. 123.) stb., vö. az imént id. építkezési feliratnak azzal a részletével, amelyben Gudea ,,emelt fővel hordozza a kosarat, mintha szent korona volna". A hagyományos földhordó kosarat tartja a feje fölött Varad-Sin larsai király (Kr. e. XIX. sz.), amint a British Museumban láthattuk. Királyi ornátusban, ,,ősi sumer-babiloni kultikus tartásban" hordozza a fején a szállítókosarat századokkal később Assur-ban-apli is.

Kevésbé szertartásosan, de ugyanilyen uralkodói meggondolással áll majd Nagy Sándor is a szigeten épült Tyroshoz átvezető töltés építésekor a kosárhordók élére (Polyain., Strat. IV 3,3; Curt. Ruf. IV 2,20 *Tyrii... exprobrabant illos* [sc. Macedonas] *armis inclitos dorso sicut iumenta onera gestare*; Diod. XVII 40, 5; Arr. II 18,4; vö. Strab. XVI 1,11 c. 741), vagy később Vespasianus a Capitolium újjáépítése során a törmeléket zsákoló munkások közé (Suet., Vesp. 8,5; Cass. Dio LXVI 10,2), sőt még a kényes Nero is, amikor a korinthosi földszoros átvágásával (ami már Caesart is foglalkoztatta: Suet., D. Iul. 44,3; Plin., N. h. IV 4,10) Xerxést akarta túlszárnyalni: aranyásóval a kezében jelképesen neki is látott a munkának (Suet., Nero 19,2) és a kosárba rakott földet a vállán vitte arrébb.

Voltak, akik a fentebb ismertetett Szilveszter-legenda eredetét Keleten gyanították (vö. J. Vogt: RAC ,,Const. d. Gr." 374.), de a jellegzetesen római (illetőleg itáliai) utalások inkább a római hátteret valószínűsítik (uo. 375.): még a VI. század első felében alakulhatott ki (vö. W. Levison: Konstantinische Schenkung und Silvesterlegende. 1948, 409 sk.). Tény, hogy amiképpen Constantinust a keleti egyház tizenharmadik apostolként (ἰσαπόστολος) tiszteli (vö. E. Ewig: Das Bild Constantins d. Gr. im abendländischen Mittelalter. Hist. Jahrb. 75 [1956] 3; Constantinus római építkezéseiről 10 skk.; e fontos tanulmány ismeretét Ritoók Zsigmondnénak köszönöm), Nyugaton I. Szilveszter pápa magasztosult szentté: az év utolsó napján reá emlékezik ma is a világ (Laehr, 2). A Szilveszter-aktákban tagadhatatlanul felfedezhetők bizonyos keleti elemek: Constantinus betegsége, a pogány papok istentelen tanácsa; a Constantinus megtérését követő csodás gyógyulás feltehetőleg *szíriai* eredetű (Ewig, 13): mindez megvan Keleten, akár az edessai Abgar király legendájában, amely a birodalom keleti felén már a IV. század előtt ismeretes volt, akár - Constantinusra vonatkoztatva - Jakab mezopotámiai püspök (452–521) szír nyelvű homiliájában (Ewig 13,66, hivatkozással Chr. Bush-Coleman tanulmányára: Const. the Great and Christianity. Studies in hist., economics and public law, ed. by the Columbia Univ. 60 [1914] 154 skk.).

Joh. Straub ,,Vom Herrscherideal in der Spätantike" c. könyvének bevezetésében (1939, 3) W. Weber ,,Monarchie"-ját idézi: ,,Im Reich des Absolutisten Diokletian wurzeln das Herrschertum des Ostens, der byzantinische Kaiser und das Herrschertum des Südens, der Kalifat... Und sie leben sich erst in unseren Tagen [d. h. im J. 1919!] aus im türkischen Padischah, dem Rechtsnachfolger der arabisch-persischen Kalifen und des Byzantiners zugleich, in dem Zartum des russischen Reiches, bei dem bis in die Einzelzüge das byzantinische Kaiserbild wiederkehrt." Majd még korábbi időkre visszanyúlva ,,évezredes hagyomány eleven erejének" tükröződését fedezi fel: ,,Ur-

tümliche Vorstellungen aus dem Orient tauchen auf..." (A folytatást, amelyben - a könyv megjelenési évének német közhangulatával magyarázhatólag - a későrómai birodalom harcosainak „illyrisch-nordisch" voltáról esik szó, inkább mellőzzük.)

Ezek után nem volna érthetetlen, ha a megtért Constantinus *kosárhordásában* mi is holmi ősi keleti gesztusok megismétlődését (folytatását) fedeznők fel. Azt hisszük azonban, hogy *nem egészen másból*: a bibliai hagyományból kell kiindulnunk. Erre vezetheti a kutatót - egyebek közt - a Thesaurus l. Lat. „*cophinus*"-címszavának áttekintése. Ennek anyagából megtudjuk, hogy az illető szó (κόφινος) a trágya vagy föld hordására szolgáló fonott alkalmatosságot jelölte (Isid., Orig. XX 9,9). A szó jelentésének megvilágítására felsorakoztatott szöveghelyek közül akár mindjárt az első (Augustinusnak a 80. zsoltárhoz írott magyarázata: *stercorare, terram portare cophino fit*) eligazíthatja az érdeklődőt. Fölöttébb tanulságos Hieronymusnak Ezékiel próféta könyvéhez (29,18) írott magyarázata, amelyben Nabukodonozor „nagy fáradságáról" van szó: miközben a babiloni király - akárcsak később Nagy Sándor - „fárasztotta seregét Tírus ellen, ... minden váll feltört" - nyilván a város ostromlásához szükséges töltés „kosarazása" során. A zsidó nép egyiptomi szolgaságára utal az imént idézett (80.) zsoltár Vulgata-szövege: *manus eius in cophino servierunt* (vö. Aug. in Ps. 80,9: *per cophinum significantur opera servilia*). Ugyanerre vonatkoznak Alcimus Avitus sorai (5, 43 skk., Mózesnek a fáraóhoz intézett szavai):

Servitii longo lassatam pondere plebem,
oppressos cophinis humeros attritaque colla,
quasque opus assiduum fecit durescere palmas,
laxandi iam tempus adest, dimitte precantes...

Nem kevésbé tanulságos Sidonius Apollinaris levelezésének egyik ide vonható helye (Epist. VII 6,4): *Pharao incedat cum diademate, Israelita cum cophino* - ha visszaemlékezünk a mezopotámiai uralkodók fejdíszként hordott jelképes kosarára.

Máté evangéliumának emlékezetes helyéhez (ötezer férfi csodás megvendégeléséhez: 14,13-21; vö. Mk 6,43; Lk 9,17; Ján 6,13)[2] kapcsolódik Irenaeus (II 22,3 *satiavit omnem multitudinem et superaverunt duodecim cophini fragmentorum*; Thes. s. v. p. 897, ll. 42-49), és indokolt a Thesaurus cikkírójának utalása (l. 49): allegorice interpretatur Eucher. form. 7 p. 44,8: *cophini - apostoli*, vagyis a maradék kenyérrel teli tizenkét kosár *allegorice* a tizenkét apostolt jelentheti (vö. H. Rengstorf, i. m. 322).

Ezek szerint valószínűnek mondhatjuk, hogy a Szilveszter-legendában felbukkanó császári kosárhordás nem a mezopotámiai (vagy akár újkori) uralkodók szimbolikus gesztusának a továbbélése, illetőleg megnyilvánulása, hanem a zsidók egyiptomi sanyargattatásának (2 Móz. 1,11-14) tudatos átélése, a keresztény középkor alázatosságeszményének később is számtalanszor megfigyelhető demonstrálása.

Marosi Ernő, akinek művészettörténeti ismereteihez bizalommal folyamodtam, hívta fel a figyelmemet a kosárhordozásnak imént megfogalmazott jelentésére.[3] Az alázatosság kimutatásának másik formája, a szekér húzása, nem kevésbé drasztikus előzmények enyhébb megjelenítése: nem csak az asszír uralkodók fogatták diadalszekerük elé legyőzött ellenfeleiket, és nem csak ők használták zsámolyul megalázandó ellenségeik nyakát (vö. Józs. 10,24; Ps. 110,1). Constantinus kosárhordásának szemléltetésére sajnos eddig nem találtam képzőművészeti ábrázolást. A római Santi Quattro Coronati („ein unverfälschtes Stück römischen Mittelalters") Szt. Szilveszter-

kápolnájának (Cappella S. Silvestro in Porticu) freskóján mindenesetre Constantinus császárnak a pápai hatalom előtti megalázkodását szemlélhetjük - sajnos a kosárhordásra történő utalás nélkül. (L. J. R. Haarhaus: Rom. Wandlungen durch die ewige Stadt.[2] 1925, 322.)

Jegyzetek

1 Az *elsőség* hangoztatása, amivel az idézett Szilveszter-legendában találkoztunk, korántsem üres szólam, hanem az antik aretalogiákban (pl. Tibullus Osiris-himnuszában, I 7,29 skk.), elogiumokban, majd a keresztény hagiográfiában ősidőktől fogva öröklődő, hagyományos elem. Gondoljunk csak Prométheusnak „kínjai" elszenvedése közben is büszkén vallott *primus inventor* (πρῶτος εὑρετής) voltára (Aisch., Prom. 443 skk.), vagy az Aeneis kezdősorára (*Troiae qui primus ab oris Italiam... venit*), vagy a római feliratok királynéjának nevezett Monumentum Ancyranum egyik nevezetes helyére (c.16): *id primus et solus omnium ad memoriam aetatis meae feci*. Vagy gondoljunk az Aeneas alvilágjárását megelőző végtisztesség megadására, amikor a hős elsőként döntögeti a halotti máglyához szükséges fákat (Aen. VI 183 *opera inter talia primus hortatur socios paribusque accingitur armis*; hozzá F. Plessis és P. Lejay szokatlanul értetlen kommentárja: „Il est un peu ridicule de voir Enée, armé d'une hache et abattant plus d'arbres que ses compagnons"). Jellemző Lucanus példája, aki Pharsaliájában a „*pius Aeneas*" leszármazottjának - Caesarnak - hasonló kezdeményezését egy szent liget megszentségtelenítésévé formálja (III 433 sk. *primus raptam vibrare bipennem ausus...*). Curtius Rufus regényes történeti művében Nagy Sándor hősi elszántságának hasonló módon történő dokumentálását figyelhetjük meg (pl. V 6,14 *primus rex dolabra glaciem perfringens iter sibi fecit*; VIII 11,8 *ipse primus truncam arborem iecit*; 11,11 *primus invadit in rupem*; 14,17 *concitat equum primus*; stb.). De utánzójával - Germanicusszal - Tacitus is ugyanezt művelteti (Ann. I 62,1): *primum exstruendo tumulo caespitem Caesar posuit* (a motívum hagyományos voltát egyik kommentár sem említi).

2 A Daremberg-Saglio-féle Dictionnaire „*cophinus*"-cikkének utalása - δώδεκα κύκλα κοφίνων - ez utóbbi hely Nonnos-parafrázisa.

3 Ugyancsak Marosi Ernő vette a fáradságot és tanulságos középkori ábrázolásokat tett számomra hozzáférhetővé, mint pl. *P. Du Colombier:* Les chantiers des cathédrales. Paris 1973, 7. l. és 3/a tábla; *G. Binding-N. Nussbaum* (szerk.): Der mittelalterl. Baubetrieb nördlich der Alpen in zeitgenössischen Darstellungen. Darmstadt 1978, 64 sk. (a különféle kosarakról és teknőkről).